

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 731-746, February 2013

HİTİTLER'DE BİR TUFAN ÖYKÜSÜ: ATRA(M)HAŞİ*

A STORY OF THE FLOOD IN THE HITTITES: ATRA(M)HAŞİ

Öğr. Gör. Kurtuluş KIYMET

Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Abstract

The conception of humanity's destruction because of a flood plays an important role in the beliefs of the most ancient people in Mesopotamia. One of the literary texts, which depicts the extinction of human kind as a result of a deluge sent by gods, is Gilgameş; and the other is Atra-hasis. The Atra-hasis epic, as in the example of Gilgameş, has been copied for many years and spread from Mesopotamia to the West. This epic begins with the creation of humans who toil instead of the gods. However, the population of the humans increase in number in time. Their noises disturb God Enlil very much and he gets annoyed at them. Thus, Enlil decides to wipe them out. His first attempt is a plague, the second is famine, and the third is a flood. Enki (Ea) saves the humans from those disasters with the orders given to Atra-hasis. The Atra-hasis epic can also be traced in the Hittites. There are some fragments of the Atra-hasis Epic in Hittite and Akkadian languages among the thousands of cuneiform tablets which were found in the archeological excavations dug in the capital city of the Hittites, Hattuša. Those fragments are broken in small pieces and small in number. The

* Bu makale, "Hitit Kültüründe Hurri Etkisi" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır.

Hurrians are thought to have a part in the transmission of the epic to Anatolia. One of the copies in the Hittite language corresponds to the version of Old Babylon in terms of content. This tablet dates back to Middle Hittite Period, and there is a possibility that it belongs to a bilingual tablet of Akkadian-Hittite languages. The other version in the Hittite language is thought to be translated from the Hurrian language. This version adds new heroes to the epic. Those are the father of Atra-hasis, Hamša and God Kumarbi. Kumarbi in the role of Enlil sends the disaster which wipes the humans out. This disaster is the ants which cannot be traced in any other texts and which consume all the grain. As it is seen in the broken parts, the precautions to be taken by Atra-hasis are also told. The tablet, on which the Hittite version of epic lies, are broken in pieces. Thus, it cannot be understood clearly whether it has a story related to the flood or not.

Key Words: The Flood, Atra-hasis, The Hittites.

Öz

İnsanlığın bir tufanla yok edilmesi anlayışı, Mezopotamya'nın en eski halklarının inançlarında önemli yer tutmaktadır. Tanrıların göndermiş olduğu bir su taşkını ile insanoğlunun ortadan kaldırılmasını anlatan edebi metinlerden biri Gılgameş, diğeri Atra-hasis destanıdır. Bunlardan Atra-hasis destanı, tıpkı Gılgameş örneğinde olduğu gibi, uzun yıllar boyunca çoğaltılmış ve Mezopotamya'dan batıya doğru yayılmıştır. Bu destan, tanrıların kendileri için ağır işleri yapacak insanların yaratılması ile başlar. Fakat zaman içerisinde insanların sayısı çok artar ve gürültüleri Tanrı Enlil'i rahatsız eder. Bu nedenle Enlil onları yok etmeye karar verir. Birinci girişimi bir veba salgını, ikincisi kıtlık, üçüncüsü ise bir tufandır. Enki (Ea), Atra-hasis'e verdiği talimatlarla insanları bu felaketlerden kurtarır. Atra-hasis destanının Hititler'de de varlığı saptanmıştır. Hititler'in başkenti Hattuša'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılan binlerce çivi yazılı tablet arasında Atra-hasis destanının Hititçe ve Akkadca yazılmış örnekleri mevcuttur. Bu örnekler çok parçalanmış bir durumda ve az miktarda ele geçirilmiştir. Destanın Anadolu'ya aktarılmasında Hurriler'in payı olduğu düşünülmektedir. Hititçe nüshalardan biri, içerik açısından Eski Babil nüshasına çok benzemektedir. Bu tablet, Orta Hitit Çağı'na tarihlenmektedir. Akkadca-Hititçe çift dilli bir tablete ait olma ihtimali vardır. Diğer Hititçe nüshanın Hurrice'den çevrildiği düşünülmektedir. Bu nüsha destana yeni kahramanlar katmıştır. Bunlar Atra-hasis'in babası Hamša ve Tanrı Kumarbi'dir. Enlil'in rolünü oynayan Kumarbi, insanları yok edecek belayı gönderir. Bu bela başka hiçbir metinde görülmeyen ve tahılı yiyip bitiren karıncalardır. Kırık kısımlardan anlaşıldığına göre Atra-hasis'in alması gereken önlemler de anlatılmaktadır. Destanın Hititçesi'nin çok kırık olması nedeniyle, tufanla ilgili bir anlatıyı içerip içermediği anlaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Tufan, Atra-hasis, Hititler.

1. Mezopotamya’da ve Diğer Kültürlerde Atra-Hasis:

Atra-hasis¹ (Hititler’de Atra(m)haşi), Sumer-Babil edebiyat geleneğinde çok sevilen ve özellikle Gılgameş destanı ve diğer bazı Sumerce tablet parçalarından bilinen insanın yaradılışı ve tufan gibi öyküleri içeren destanlardan biridir.

Mezopotamya’da Atra-hasis destanına ilişkin tabletler farklı dönemlerde yazılmışlardır. Bunlardan en eski ve en iyi korunan yazma üç tablettten oluşur ve Eski Babil dönemine tarihlenir. İpiq-Aya² isimli bir kâtip tarafından Hammurabi’nin torununun oğlu Kral Ammi-saduqa zamanında yazılmıştır. Her üç tabletin başka kopyaları da bulunmaktadır. Eski Babil dönemi tabletleri çoğunlukla Sippar’dan gelmektedir. Orta Babil Çağı’na ait iki parçadan biri Nippur’dan diğeri Ugarit’ten gelir. 14 adet parça Geç Asur Çağı’na tarihlenir ve Asurbanipal’in kütüphanesinde bulunmuştur. İki parça ise Yeni Babil dönemine tarihlenir³. Eski Babil yazması M.Ö. 1700 civarına tarihlenmektedir ve her bir tablet, önyüzü dört, arkayüzü dört olmak üzere sekiz sütuna ayrılmıştır⁴. Kolofonlarında destanın kendisi “Tanrılar insan gibiyken” adını taşır⁵.

Atra-hasis destanı ilk defa George Smith tarafından 1876 yılında tanıtılmış ve çevirisi yapılmıştır. Ancak o, destanın tek bir kopyasını biliyordu ve destan kahramanının ismini Atarpi olarak yanlış okumuştur. Bu yanlış okuma Heinrich Zimmern tarafından 1900 senesinde Atra-hasis olarak düzeltilmiştir⁶. 1956 yılında J. Læssøe, ilk defa destanın konusunun doğru bir sıralamasını vermiştir⁷. Bütün nüshalarla birlikte destanın çeviriyazısı ve çevirisi Lambert-Millard tarafından yapılmıştır⁸. Lambert ve Millard, İpiq-Aya’nın tabletlerinin kırık kısımlarını farklı dönemlere tarihlenen yazmalar yardımıyla kısmen tamamlamışlardır. Çeviriler ayrıca E. A. Speiser⁹ ve A. K. Grayson¹⁰ tarafından da yapılmıştır. Eski Babil nüshasının tam

¹ Bu isim Akkadca’da “çok bilge, bilgelikte başı çeken, aşırı bilgili” anlamına gelir: Læssøe 1956: 90; Speiser 1969b: 104; Kramer 2000: 430; Tigay 2002: 229; McCall 2011: 76; Armstrong 2006: 46; Burkert 2012: 105.

² İpiq-aya, Eski Babil Çağı yazmalarının bulunduğu Sippar’da yaşamıştır: Dalley 2000: 3. Bu isim Lambert-Millard’ın eserinde Ku-Aya şeklinde görülmektedir. S. Dalley, bu ve diğer bazı okunuşların (Nur-Aya ve Kasap-Aya) yanlış olduğunu belirtmektedir: Dalley 2000: 3, dn. 4.

³ Lambert-Millard 1969: 31-41.

⁴ Dalley 2000: 3. W. Burkert, üç tabletlilik Eski Babil nüshasının M.Ö. 17. yüzyıla tarihlendiğini söyler: Burkert 2012: 105. J. Læssøe, Ammi-saduqa’nın iktidarı için “muhtemelen M.Ö. 16. yüzyıl” ifadesini kullanır: Læssøe 1956: 90. T. Frymer-Kensky ise M.Ö. 1650 civarında yazıldığını söylemektedir: Frymer-Kensky 1977: 148.

⁵ Lambert-Millard 1969: 32.

⁶ Lambert-Millard 1969: 3-4.

⁷ Lambert-Millard 1969: 4-5; Læssøe 1956: 90 vd.

⁸ Lambert-Millard 1969: 42 vd.

⁹ Speiser 1969a: 99-100; Speiser 1969b: 104-106.

¹⁰ Grayson 1969: 512-514.

bir İngilizce çevirisini ve ayrıca destan hakkında yorumları S. Dalley'in kitabında bulmak mümkündür¹¹. W. Burkert ise Atra-hasis'in, Eski Yunan söylencelerine nasıl yansıdığı üzerinde durmuştur¹².

Destana göre Atra-hasis, tufandan, yaptığı gemi sayesinde kurtulan bir figürdür. Bu öykü Gılgameş destanının 11. tabletinde anlatılır ancak; kahramanın adı burada Utnapištim'dir ve o, Şuruppak (Tel Fara) kralı Ubar-Tutu'nun oğludur. Bir kral listesine göre Atrahasis, (burada Sumerce adı Ziusudra olarak geçer) Şuruppak kentini kendi yönetir. Burada Ziusudra, Ubar-Tutu ve kentle aynı adı taşıyan Kral Şuruppak'tan sonra sıralanır. Bu durumda adı geçen belgelere göre tufan kahramanının iki babası ortaya çıkar: Ubar-Tutu ve Şuruppak. Şuruppak'ın Talimatları olarak bilinen bir edebi metin, Şuruppak tarafından oğlu Ziusudra'ya verilen tavsiyeleri içerir. Dolayısıyla bu metin, kral listesi ile uyuşur. Böylece Sumerce'de Ziusudra, Akkadca'da Utnapištim veya Atra-hasis ve Tevrat'ta Nuh olarak adlandırılan destan kahramanı, Eski Yakınoğu'da tufandan hayatta kalan bir figürü ifade eder¹³.

Babilliler'in Atrahasis destanını şu şekilde özetlemek mümkündür¹⁴:

Öykü, evrende sadece tanrıların olduğu bir dönemde başlar. Anu, Enlil ve Enki (Ea), evreni kendi aralarında bölüşürler. Anu, gökyüzüne çıkar, Enlil yeryüzünde kalır. Enki ise yer altında bulunan ve Apsu denilen denize iner. Enlil, ırmakları kazmak ve kanal açmak için diğer tanrıları da yaratır. Fakat bu işler tanrılar için çok yorucu olmaya başlamıştır. Yıllar boyunca çalıştıktan sonra durumlarından şikâyetçi olurlar ve bunu ifade etmek için bir gece ansızın Enlil'in evinin (Ekur tapınağı) etrafını kuşatırlar. Bunun üzerine tanrılar meclisi toplanır ve Anu'nun tavsiyesi üzerine Enlil'in veziri Nusku, bu davranışlarının sebebinin anlaşılması için asilere gönderilir. Nusku, küçük tanrıların, yorucu işlerden bıktıkları cevabı ile geri döner. Enlil, asilerden birine örnek oluşturacak bir ceza verilmesini düşünür; ancak Anu, sorunun daha makul bir şekilde çözülmesinden yanadır. Sonuçta Enlil, tanrıların işlerini, onların yerine yapması için insanoğlunun yaratılmasına karar verir. Bunun gerçekleşmesi için de Mami, Nintu ve Belet-ili gibi çeşitli isimlerle adlandırılan Ana Tanrıça görevlendirilir. O, görevi reddetmez; ancak insanı şekillendirebilecek kili kendisine sadece Enki'nin verebileceğini söyler. Ardından Ana Tanrıça, kurban edilen bir tanrının et ve kanı ile kili karıştırır, tanrılar bu karışıma tükürürler ve böylece o, insanı adeta bir heykel gibi biçimlendirir. Bunu yaptığını diğer tanrılara duyurur. Tebrikleri kabul eder ve ona artık "Belet-kala-ili" (bütün tanrıların sahibesi) adı verilir. Fakat iş tamamlanmaz. "Kader evi" denilen yerde Enki kili çiğner, Ana

¹¹ Dalley 2000: 1 vd. Araştırmacıların çevirileri arasında bazı farklar olduğu hatırlanmalıdır.

¹² Burkert 2012: 107 vd.

¹³ Atra-hasis'in kimliği üzerine bkz. Lambert-Millard 1969: 19-20; Dalley 2000: 1-2; Mccall 2011: 76.

¹⁴ Ayrıntılı bir özet için bkz. Lambert-Millard 1969: 8-14. Özet için ayrıca bkz. Kramer 2000: 274-280; Armstrong 2006: 46; Haas 2006: 277-278; Mccall 2011: 77-78; Leick 2003: 64-65; Burkert 2012: 105-106.

Tanrıça ondan ondört parça koparır, Doğum Tanrıçaları ise bu ondört parçayı, yedisi erkek yedisi kadın olmak üzere bölerler. Onuncu ayın sonunda hamile bir kadından insanoğlu dünyaya gelir. Kırık kısımlardan sonra insanların sayısının arttığı ve çok fazla gürültü yaptıkları anlatılır. Bu da Enlil'in uykusunun kaçmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle Enlil veba ile insanların sayısını azaltmaya karar verir. Veba Tanrısı Namtara bu iş için görevlendirilir. Enki, belki de insanın yaratılmasında payı olduğu için buna razı olmaz. İlk tabletin sonuna doğru Atra-hasis görülür ve Enki ona vebayı ortadan kaldırması için talimat verir. Buna göre insanlar Namtara'yı memnun etmek için kurbanlar sunmalıydılar. Onun için bir tapınak bile inşa edilir. Veba ortadan kaldırılır. Birinci tablet bu şekilde sona erer.

İkinci tabletin başında insanların nüfusunun bir kez daha arttığı ve Enlil'in bundan yine rahatsız olduğu belirtilir. Bu sefer Enlil, insanları bir kıtlıkla yok etmeye karar verir. Yağmuru azaltması için Fırtına Tanrısı Adad görevlendirilir. Atra-hasis bir kez daha Enki'ye yalvarır. Enki, eski tavsiyesini yineler. Adad sağduyulu bir şekilde ve Enlil'in dikkatini çekmeyecek bir biçimde yeryüzünü sulamaya devam eder. Tabletın geri kalanı son derece kırık döküktür ve farklı dönemlere ait yazmalarla bu boşluğu doldurmak çok da mümkün olmamıştır. Bununla beraber Enlil'in girişimlerini tekrarladığı anlaşılmaktadır. Enlil bu defa bir tufanla insanoğlunu ortadan kaldırmaya niyetlenir. Enki ise artık, insanlarla iletişime geçmemesi için Tanrı Enlil'e bir yeminle bağlanır. İkinci tablet burada sona erer.

Üçüncü tablet, Gilgameş destanından bildiğimiz tufan öyküsünü anlatır. Atra-hasis bir kez daha Enki'den bir tavsiye alır. Enki, insanlarla doğrudan temas kurmayacağı konusunda yeminli olduğu için, bunu bir kamış duvar aracılığı ile yapar. Buna göre Atra-hasis bir evi yıkıp bundan bir gemi inşa etmelidir. Malı mülkü bir tarafa bırakıp hayatı kurtarmalıdır. Geminin üstü Apsu gibi kaplanacak böylece içini güneş görmeyecektir. Halat takımları sağlam olmalı ve geminin güçlü olması için zift kullanılmalıdır. Enki, geminin üstüne yağmur, sürüyle kuş ve bir sepet balık yağdıracağını da ifade eder, ayrıca taşkın yedi gece içinde geleceğini haber verir. Atra-hasis ise bunu yaşlılara anlatır. İnsanların yardımıyla bir gemi inşa edilir. Destan kahramanının sahip oldukları, ayrıca kuşlar da dâhil olmak üzere hayvanlar gemiye doldurulur. Ailesi ile gemiye binmeden önce bir ziyafet verir ve yaklaşan tehlike nedeniyle korkusu giderek artmaya başlar. Sonunda fırtına ve peşinden tufan başlar. Fırtına, Tanrı Adad'ın kükremesi olarak nitelendirilir. Taşkın nedeniyle çıkan karmaşada insanlar birbirini fark etmez olur. Tufan adeta bir boğa gibi böğürür. Rüzgâr, anıran bir yabaneşegi gibi kükrer. Karanlık çöker, güneş görünmez olur. Tanrılar dahi çaresiz kalır, susuzluklarını gideremez olurlar. Tufan sekiz gün ve sekiz gece sürer. Anlatının belki de bu en heyecan verici kısmında, tam da Gilgameş destanı ile karşılaştırılacak yerde kırık bir kısım söz konusudur. Gemiden indiğinde Atra-hasis tanrılar için kurban sunar. Tanrılar kurbanın kokusunu alırlar ve yemekten

sonra Tanrıça Nintu'nun şikâyetleri ile insanlara ne olacağını tartışmaya başlarlar. İnsanların tufan karşısında nasıl olup da hayatta kaldığı Enlil'i bile şaşırtmıştır. "İnsanoğlu bu belayı nasıl atlattı?" diye sorar. Çok kırık kısımlardan anlaşıldığına göre tanrılar insan soyunun çok fazla çoğalmasının engellenmesine karar verirler. Bu, doğurganlığın kısıtlanması yoluyla yapılacaktır. Atra-hasis destanı, Tanrı Enlil'in sözleri ile sona erer. Enlil, tufanın şarkısını bütün insanlara söyleyeceğini, onu herkesin dinlemesi gerektiğini ifade eder.

Atra-hasis destanının çevirilerine ve ona benzer başka anlatılara Önyasya'nın çeşitli yerlerinde ve Akdeniz havzasında rastlamak mümkündür. Bunlar farklı dönemlere tarihlenmektedir. Destanın kendisi de M.Ö. 1. binde çoğaltılmaya devam etmiştir.

Gilgameş destanının ünlü 12 tabletlik, Yeni Asur yazmasındaki tufan anlatısının büyük oranda Atra-hasis'ten devralındığı söylenmektedir¹⁵. Gilgameş destanında bazı satırlar neredeyse Atra-hasis ile aynıdır. Tufan anlatısı Atra-hasis destanında, anlatının temel bir parçasıdır. Bütün bir öykü ile aradaki bağlantısı rahatlıkla kurulabilmektedir; çünkü insanlığı yok etmek isteyen Enlil, önce bir veba ardından da kıtlığa sebep olur. Onun son hamlesi ise bir tufandır. Gilgameş destanında ise tufana kadar anlatılan olayların son bölümle bir ilgisi yoktur. Yine Gilgameş'in 11. tabletinde Utnapiştim, tufan öyküsünü bir tanrı listesi ile açar: Anu, Enlil, Ninurta, Ennugi ve Enki (Ea). Aynı liste Atra-hasis destanının en başında aynı sıralama ile görülür. Ayrıca Gilgameş destanı, anlatı boyunca taşkından hayatta kalan kahraman için Utnapiştim adını kullanırken, sadece tufanın anlatıldığı 11. tablette bu kişi bir defa Atra-hasis olarak geçmektedir. Son olarak Atra-hasis destanının şu sözlerle sona erdiği hatırlanmalıdır: "Bütün insanlara tufanın şarkısını söyleyeceğim. Onu dinleyin!" Dolayısıyla Atra-hasis destanının bütünü, sayıları çok fazla artan insanların bir felakete yok edilmeleri ile ilgilidir ve bu felaketlerin en önemlisi bir su taşkındır. Anlaşıldığına göre Yeni Asur nüshasının kâhibi, Atra-hasis destanının tufan kısmını Gilgameş destanına eklemiştir¹⁶.

Tufan öyküsünü anlatan başka bir Sumerce destan parçası daha mevcuttur. Eski Babil Çağı'na ait olan bu metin, içerik açısından Atra-hasis ile son derece benzemektedir. Bununla birlikte daha kısadır, baş tarafı ve sonu kayıptır. Kırık kısımlar tufanın gönderilme sebebini saklar¹⁷. Sadece tufan anlatısını içeren Sumerce

¹⁵ Her iki destan arasında benzerlikler ve farklılıklar konusunda ayrıntılı bir karşılaştırma için bkz. Tiggay 2002: 214-240. Ayrıca bkz. Læssøe 1956: 95-96; Lambert-Millard 1969: 11; Kramer 2000: 277-279; Haas 2006: 278.

¹⁶ Tiggay 2002: 216-217.

¹⁷ Lambert-Millard 1969: 14. Lieratürde "Su Baskını/Tufan" (The Deluge) adını taşıyan metnin çeviriyazısı ve çevirisi M. Civil tarafından Lambert-Millard 1969: 140-145'te yapılmıştır. Başka bir çeviri ve yorum için bkz. Kramer 1969: 42-44. Sumerce "Tufan" miti için ayrıca bkz. Leick 2003: 63-64.

bir destanın, Atra-hasis'e kaynaklık edip etmediği açık değildir¹⁸. Tufan kahramanı burada Kral Ziusudra olarak adlandırılır.

Ugarit'ten, M.Ö. 14. yüzyıla ait Akkadca bir tablet parçası Atra-hasis'i içermektedir. Tabletten sadece baş ve son tarafı kalmıştır. Önyüzde görülen Atra-hasis, öyküyü kendisi anlatmaya başlar¹⁹.

Tufan öyküsü Tevrat'ın ilk bölümü olan Yaratılış'ta (Tekvin/Genesis 6-9) da geçer. Tanrı insanları yok etmeye karar verir; ancak bunun sebebi insanların günahkâr oluşudur. Konu kesinlikle aşırı nüfus değildir; çünkü tufandan sonra tanrı tarafından Nuh ve çocuklarına çoğalma ve yeryüzünü doldurma emri verilir. Gelecek su baskını nedeniyle bir geminin yapılması emri, Yaratılış'ta da mevcuttur²⁰.

Tufan'a ilişkin bir anlatı, M.Ö. 3. yüzyılın başlarında Babil'de yaşayan Yunan rahip Berossus tarafından aktarılmıştır. Berossus'un Yunanca eseri "Babyloniaka" (Babil Tarihi), Hellenistik dönemde büyük ilgi uyandırmasına rağmen günümüze ulaşmamıştır. Bununla beraber kimi klasik yazarlarının ondan yaptıkları alıntılar mevcuttur. Bunlardan biri M.Ö. 1. yüzyılda yaşayan Yunan yazar Alexander Polyhistor'dur. Bir diğeri, yaşadığı dönem belli olmayan Yunan tarihçi Abydenus'tur²¹.

Mezopotamya, Hitit-Hurri ve Ugarit mitlerinin, Eski Yunan mitleri ile karşılaştırılması pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Homeros ve Hesiodos'un eserlerinin, Eski Doğu'nun mit, destan ve efsaneleri ile içerik açısından karşılaştırılması, soy mitleri, evrenin ve insanlığın yaratılışı gibi konularda pek çok benzerlikleri ortaya koymuştur. Atra-hasis destanında anlatılan olayların da Eski Yunan ve Roma dünyasındaki yansımaları gözden kaçmamıştır.

Atra-hasis destanının başında tanrılar evreni kendi aralarında kura yoluyla paylaşırlar. Homeros'un İliadası'nda da evrenin tanrılar arasında nasıl bölündüğü anlatılmıştır. Çekilen kura sonucunda deniz, Poseidon'a, yer altı Hades'e ve gökyüzü Zeus'a düşer. Atra-hasis'te insanların sayısının çok fazla artmasından dolayı toprağın rahatsız olduğu ve bu nedenle insan nüfusunun azaltılması gerektiği anlatılmaktadır. Yeryüzünün, bu durumdan acı çektiği, "toprak bir boğa gibi böğürüyordu" sözlerinden anlaşılır. Arkaik Çağ'a tarihlenen Kypria destanında da Zeus, dünyanın içinde bulunduğu durumu görmüş ve Troia savaşını çıkartarak yeryüzünü insanlardan kurtarmaya karar vermiştir. Babil destanında alt mevkideki tanrılar, Enlil'e isyan ederler. Benzer şekilde İliada'nın ilk kitabında Olymposlu diğer tanrılar

¹⁸ Lambert-Millard 1969: 14; Tiggay 2002: 25.

¹⁹ Yorum, çeviriyazı ve çeviri için bkz. Lambert-Millard 1969: 131-133. Yorum için bkz. Tiggay 2002: 215.

²⁰ Frymer-Kensky 1977: 147 vd.

²¹ Lambert-Millard 1969: 134-137.

Zeus'u bağlamak isterler; ancak bu isyan için bir sebep gösterilmez²². W. Burkert, İliada'da evrenin tanrılar arasında paylaştırılmasının anlatıldığı bölümle ilgili olarak şu ifadeyi kullanır: "*Homeros'ta bir Akad destanının çevirisi olmaya bu denli yaklaşan başka bir pasaj daha yoktur. Esasen çeviriden ziyade, yabancı çerçevenin hâlâ görüldüğü bir yeniden düzenlemedir.*"²³

M.Ö. 8. yüzyılın sonlarında yaşayan ve Homeros'tan sonra eski Yunan dünyasının en büyük ozanı sayılan Hesiodos'un, "Theogonia" ile "İşler ve Günler" adlı iki eserinde insanın yaratılışına dair anlattığı öyküler, Atra-hasis destanı ile benzerlikler taşır. Bu kitaplarda, iki farklı biçimi aktarılan Prometheus ve Pandora mitleri, Eski Doğu'nun insanın yaratılışı ve onun erken tarihi gibi anlatıları hatırlatmaktadır. İşler ve Günler'de anlatılan biçimine göre Zeus, ateşi kendisinden çalıp insanlara veren Prometheus'a sinirlenir ve bu nedenle insanların başına büyük bir bela açar. Demirci Tanrı Hephaistos'a bir emir verir. Buna göre Hephaistos, kil ve suyu karıştırarak ilk kadın Pandora'yı yaratır. En üst mevkideki tanrıya isyan, alt seviyedeki bu tanrının cezalandırılması girişimi, insanın yaratılması emri, insana kil ve su ile şekil verilmesi, ancak emri veren tanrının bu işe müdahale etmeyip aracı tanrılar kullanması, zeki bir tanrının insanlığın yararına hareket etmesi gibi motifler Atra-hasis destanı ile Prometheus-Pandora miti arasındaki ortak özelliklerdir²⁴. Tufan öyküsü ise, Hesiodos'un eserlerinde değil, M.Ö. 1. yüzyıla ait olan, Apollodorus'un "Bibliotheca" (Kütüphane)²⁵ adlı kitabında anlatılır. Burada tufan kahramanı Prometheus'un oğlu olan Deukalion'dur. O, karısı Pyrrha ile birlikte Zeus tarafından gönderilen ve Tesalya'da meydana gelen bir su taşkınyından, yaptığı bir tekne ile hayatta kalır. Tekneleri dokuz gün dokuz gece boyunca Parnassus Dağı'na kadar sürüklenir. İnsanlar yeryüzünde tekrar çoğalmaya başlarlar²⁶.

Tufan'a ait bir başka anlatı Romalı şair Publius Ovidius Naso'nun (M.Ö. 45 – M.S. 17) "Metamorphoses" (Dönüşümler) adlı eserinde görülmektedir²⁷. Deukalion ve eşi Pyrrha, Dönüşümler'in birinci kitabında karşımıza çıkmaktadır²⁸.

Atra-hasis destanı yüzyıllar boyu çoğaltılarak ve dilden dile aktararak yayıldığı için, kahramanın adı da farklı coğrafyalarda ve dönemlerde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır.

²² Burkert 2012: 106-118.

²³ Burkert 2012: 107.

²⁴ Prometheus-Pandora miti için bkz. Eyuboğlu-Erhat 1991: 23-33; Erhat 1993: 236-237, 254-257; Penglase 2005: 166-169. Roman-Roman 2010: 385-386, 420-427. Atra-hasis destanının Hesiodos'un eserleri ile ayrıntılı bir karşılaştırması için bkz. Penglase 2005: 182-192.

²⁵ Bu klasik eser hakkında kısa bir bilgi için bkz. Roman-Roman 2010: 301-302.

²⁶ Erhat 1996: 87; Dalley 2000: 7; Roman-Roman 2010: 134, 385, 421.

²⁷ Ovidius ve eseri hakkında bkz. Roman-Roman 2010: 316-332, 382-383

²⁸ Roman-Roman 2010: 317. Pandora, Prometheus ve Deukalion'un anlatıldığı bütün klasik yazarlar ve eserleri için bkz. Roman-Roman 2010: 134, 385, 420.

Anlamı “çok bilge” demek olan Atra-hasis, Gılgameş destanında Utnapiştim olarak geçmektedir. Bu isim ise “yaşamı” (napiştim) “buldu” (ūta) anlamına gelir. Onun Sumerce karşılığı olan Zi-u₄-sud-rá ise “Uzun günlerin yaşamı” olarak tercüme edilmektedir²⁹. Ziusudra, Berossus tarafından Xisuthros olarak kullanılmıştır³⁰. Tevrat’ta geçen Nuh, (Uta)-na’ish(tim)’in kısaltması olabilir. Atra-hasis’in adı, Ugarit mitolojisinde Zanaat Tanrısı Kothar-wa-hasis olarak ortaya çıkmaktadır³¹.

2. Hititler’de Atra-Hasis:

M.Ö. 2. binde Anadolu’da Hititler’in, Mezopotamya ve Suriye kültürüne çok fazla ilgi gösterdiği, bu çevrenin dil, edebiyat ve panteonundan, bunların yanı sıra fal, kehanet ve büyü uygulamalarından fazlasıyla etkilendiği Hattuša’da bulunan Hititçe, Akkadca ve Hurrice yazılmış çok sayıda çiviyazılı belgeden anlaşılmaktadır. Mezopotamya ve Suriye kültürünün Anadolu’ya aktarılmasında da Hurriler’in aracı rol oynadıkları bilinen bir gerçektir. Boğazköy’de bulunan Gılgameş destanı hem Hititçe ve Akkadca hem de Hurrice olarak yazılmıştır. Hurri dilinde kaleme alınmış başka edebi metinlerden de söz etmek mümkündür.

Hitit başkenti Hattuša’da Atra-hasis destanının varlığı Hititçe ve Akkadca yazılmış örnekler sayesinde saptanmıştır. Ne yazık ki eldeki metinler çok azdır ve son derece parçalanmış durumdadır. Bu nedenle yorumlanmaları da zordur. Hititçe yazılmış Atra-hasis destanına ait metinlerden birinin çevirisi şöyledir:

(CTH³² 347.2.A): KUB 36.74 Ay III 2’-10’³³:

x + 2’ [] biz yükü atarız

3’ şimdi ise iş (yükümlülüğünden) dolayı tanrılar
4’ Enlil’in karşısına çıktılar

5’ Tanrı Nušku, tanrıların sözünü din[ledi,]
6’ geri efendisine gitti,
7’ ve efendisine yanıt ver[di:]
8’ “Efendim, sen beni tanrılar toplantısına [gönderdiğin için]

²⁹ Tiggay 2002: 229. Ayrıca bkz. Dalley 2000: 2; McCall 2011: 76.

³⁰ Lambert-Millard 1969: 135; Dalley 2000: 2.

³¹ Dalley 2000: 2.

³² Koşak-Müller, <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>.

³³ Çeviriyazı ve çeviri için bkz. Siegelová 1970: 136. Çeviri için ayrıca bkz. Polvani 2003: 532.

9' ben gittim, tanrıların huzuruna [
10' ve onlara senin sözünü ak[tardım].”

Tamamlanmadı.

Yukarıdaki Hititçe çiviyazılı belge, Atra-hasis destanının Eski Babil nüshasının I. tabletinin, III. sütununda anlatılan olaylarla benzerlik taşır. Hititçe ve Eski Babilce metinlerde Tanrı Enlil, veziri Nušku'yu ağır iş yükü nedeniyle isyan eden tanrılara göndermiş ve bu isyanın sebebini öğrenmek istemiştir. Nušku, görüşmeden sonra geri dönmüştür. Hititçe metinde satır 5-10 arası, Eski Babil nüshasında satır 153-158 arasına karşılık gelmektedir. Babil metninin bu satırları tahrip olduğundan Hititçe metinden, Nušku'nun geri dönüp Enlil'e rapor vermesi hakkında biraz daha fazla bilgi almak mümkündür. Bununla beraber yukarıdaki Hititçe nüsha, destanın Eski Babil yazmasının kelimesi kelimesine bir çevirisi değildir³⁴. KUB 36.74, yazı özellikleri nedeniyle Orta Hitit Çağı'na tarihlenmektedir. Dolayısıyla bu belge hem tarihlendirme açısından hem de içerik açısından, Atra-hasis'le ilgili diğer Hititçe metne göre Eski Babil nüshasına daha yakındır³⁵.

Yine Hititçe bu metnin, Akkadcası ile birlikte çift dilli bir belge olduğu düşünülmektedir³⁶. Nitekim Boğazköy'de Atra-hasis destanına ait Akkadca bir parça da bulunmuştur. Bununla beraber bu Akkadca tabletin, çift dilli olduğu tahmin edilen Hititçe metnin bir parçası olup olmadığı anlaşılamamıştır³⁷. 12 satırlık Akkadca parça (CTH 347: KUB 36.26) Aşağı şehirdeki Büyük Tapınak'ta bulunmuştur³⁸ ve duktusuna bakılacak olursa bir Hitit kâtabi tarafından yazılmıştır³⁹. 10. satırda Atra-hasis'in adı okunmaktadır⁴⁰.

Destanın Eski Babil örneğinde, başlangıç kısmında tanrılar evreni kendi aralarında pay ederler. Anu gökyüzünü, Enlil yeryüzünü alır. Enki (Ea) ise Apsu'ya (Yer altı denizi) hükmetmeye başlar. Baş tarafı kırık olduğundan Hititçe metinde böyle bir anlatının olup olmadığı belli değildir. Hititçe bir ritüel metin ise bu konuda az da olsa fikir vermektedir:

³⁴ Siegelová 1970: 137-138. Eski Babil nüshasının ilgili satırları için bkz. Lambert-Millard 1969: 52-53.

³⁵ Polvani 2003: 538.

³⁶ Otten 1955: III; Siegelová 1970: 135; Archi 2007: 186.

³⁷ Siegelová 1970: 139.

³⁸ Archi 2007: 186.

³⁹ Siegelová 1970: 139; Archi 2007: 186; Haas 2006: 278.

⁴⁰ Siegelová 1970: 138.

4' onlar [] diğerin[e?
 5' [o] araziler ki[me?
 6' [] hangileri di[ğlerine?

7' Üçüncü y[ılda?] ise Kumar[bi
 8' [kar]ınca? O kork[ar
 9' [g]ömülü ve hepsini din[le/di?

10' Hamša, oğlu Atramhaši'ye [söyler:
 11' Kumarbi bu sene [
 12' bir karınca yiyip bitirecek ve şöy[le
 13' *hutanuenzi* al ve eğer k[arınca
 14' *haršanta* ve *hutanu[enzi*
 15' ve yük arabalarını sür ve [
 16' sür ve mahsulü [
 17' silik

18' Atramhaši (ve) Hamša [
 19' çevrede hendekler/çukurlar [
 20' o Atramhaši'ye gitti [
 21' [] fakat *har[šanta*
 22' [] bir diğerinini [
 23' [Ara]ba[ları] s[ür

KUB 36.74'e göre bu metin Eski Babil yazmasından daha farklıdır. Eski Babil örneğinde olmayan kahramanlar destana eklenmiştir. Bunlar Atra-hasis'in babası Hamša ve Tanrı Kumarbi'dir. Tanrı Enki (Ea) rolünü oynayan Hamša, Kumarbi'den duyduğu sözleri oğlu Atra-hasis'e aktarmaya başlar. Bu durumda Kumarbi de insanoğlunu yok etmeye çalışan Enlil'dir. Bundan sonra kırık kısımda Atra-hasis'in kutlaması gereken bir bayram ve ahşap heykellerden söz edilir.

Arka yüzde yine kırık kısımlardan anlaşıldığına göre Hamša, oğlu Atra-hasis'e Tanrı Kumarbi ve karıncalardan söz etmektedir. Burada anlatılmak istenen muhtemelen, Kumarbi'nin, tıpkı Enlil'in yaptığı gibi, insanları yok etmek için gönderdiği belalardan biridir. Karınca musibetine başka hiçbir metinde rastlanmamıştır⁴³. Yük arabaları ve mahsul kelimeleri, Atra-hasis'e bu felaket

⁴³ Haas 2006: 279.

karşısında ne yapması gerektiğini ifade eder. Tahıl, güvenli bir yere taşınmalıdır⁴⁴; çünkü yine metindeki ifadeden anlaşıldığına göre karıncalar, ürünü yiyip bitireceklerdir. 19. satırda görülen “hendekler/çukurlar” ifadesi, belki de alınması gereken başka bir önlemdir. Metnin çok tahrip olması ne yazık ki tufan gibi bir felaketin olup olmadığını anlamamıza izin vermemektedir.

Elimizde şu an Atra-hasis destanının Hurricesi yoktur. Anlatıda Hurri tanrısı Kumarbi'nin adının geçiyor olması, destanın aktarılmasında ve aynı zamanda Hitit dilinde yeniden yazılmasında bir Hurri etkisini düşündürür. Nitekim Gilgameş destanı ve Avcı Keşşi masalının da Hurriceleleri bulunmaktadır. Burada ya Atra-hasis destanının Hititçe bir uyarlaması ya da Atra-hasis'le birlikte, Kumarbi destanlar dizisinin de dâhil olduğu farklı efsanelerden çeşitli kahraman ve olayların bir arada nakledildiği bir derleme eser söz konusudur⁴⁵. KUB 8.63 + KBo 53.5'in, Hurrice'den çeviri olabileceği de söylenmiştir⁴⁶.

İnsanlığın azaltılması veya yok edilmesi Kumarbi destanlar dizisine dâhil olan Hurri kökenli Hedammu mitinde (şarkısında) de söz konusudur. Burada yok etme görevini üstlenen yine Kumarbi'dir⁴⁷ ve onun bu isteği karşısında rahatsızlığını dile getiren de yine Enki (Ea)'dir⁴⁸. Tanrıların kendileri için birtakım işleri yapacak olan insanlara olan ihtiyaçları hem Atra-hasis destanının hem de Hedammu şarkısının ortak yanısıdır. Atra-hasis destanı, tanrıların, yorucu iş yükünü kendilerinin yerine gerçekleştirecek bir varlık yaratma isteklerini dile getirirken, Hurri miti olan Hedammu da eğer insanlar yok olursa Hava Tanrısı'nın, sabanı kendisinin süreceğini, İstar ve Hepat'ın da el değirmenini kendilerinin çevireceğini vurgular⁴⁹. “*Hurri anlayışına göre, tanrılar ve insanlar arasındaki uygun ilişki, ikincisinin ne aşırı derecede baskı altında olmasını (Hedammu'da olduğu gibi) ve ne de aşırı bir refahın tadını çıkarmasını (LAMMA'nın şarkısında olduğu gibi) gerektirir. İki uç arasındaki bir denge, ideal olanıdır.*”⁵⁰

Çivi yazısının 19. yüzyılda çözülmesi ve çok sayıda arkeolojik kazı, tarihin karanlıklarına gömülmüş Eski Mezopotamya uygarlıklarının yeniden tanınmasını sağlamıştır. Çok sayıda tablette kayıtlı olan edebi metinler üzerindeki incelemeler, kimi anlatıların kutsal kitaplar ile olan benzerliklerini de ortaya koymuştur. Bu durum Önyasya'nın en eski toplumları ve dilleri üzerindeki ilgiyi artırmıştır. Çivi yazılı kaynaklar üzerindeki etraflı çalışmaların ortaya koyduğu başka bir çarpıcı

⁴⁴ Polvani 2003: 536.

⁴⁵ Polvani 2003: 537-538.

⁴⁶ Haas 2006: 279; Archi 2007: 186.

⁴⁷ Haas 2006: 279.

⁴⁸ Hedammu şarkısının çevirisi için bkz. Hoffner 1998: 50-55; Karauğuz 2001: 159-167.

⁴⁹ Wilhelm 1989: 63.

⁵⁰ Bernabé 2005: 4232. Hurri kökenli LAMMA şarkısında da insanlar aşırı bir refaha ulaşmışlardır, hiç kimse tanrılara ekme ve içki sunmamaktadır.

sonuç ise Eski Yunan mitlerinin Önasya'daki kökenleridir. Bir Hitit-Hurri miti olan Kumarbi şarkısı ile Hesiodos'un Theogoniası arasındaki benzerlik son derece açıktır. Bu benzerlikler, Mezopotamya'da en eski örnekleri Eski Babil Çağı'na kadar uzanan tufan anlatılarında da görülmektedir. İnsanlığın bir su taşkını sonucu ortadan kaldırılması ile ilgili söylenceler ise Mezopotamya'da iki önemli edebi eserin konusunu oluşturur. Bunlar Atra-hasis ve Gilgameş destanlarıdır. Her iki eser de yüzyıllar boyunca çoğaltılmış ve zaman içerisinde batıya doğru yayılmıştır. Farklı uygarlıklar bunları kendileri için yeniden düzenlerken, kendi beğenileri doğrultusunda değiştirmişlerdir. Hititçesi korunmuş olan Atra-hasis destanında bu durum açıkça görülmektedir. Dilleri Sami ve Hint-Avrupa dillerinden çok farklı özellikler gösteren Hurriler de tıpkı Hititler gibi Sumer-Akkad geleneğinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. Hurriler, tarihleri boyunca Önasya'nın eski halkları ile aynı dini gelenekleri paylaşmışlar, Mezopotamya ve Suriye kültürüne özgü pek çok unsurun Anadolu'ya aktarılmasında aracı olmuşlardır. Boğazköy'de ele geçirilen çok sayıda Hurrice ve Hurri etkisinde yazılmış Hititçe metin bunu kanıtlamaktadır. Atra-hasis destanının da Hurriler aracılığıyla Anadolu'ya nakli veya Hurri inançlarının etkisinde Anadolu'da tekrar yazılmış olması mümkündür. Elimizdeki Hititçe ve Akkadca yazılmış nüshaların çok kırık dökük olması bu konuda çok fazla yorum yapmaya engel olmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARCHI, Alfonso, (2007), "Transmission and use of Babylonian literary texts", *AoF* 34/2, 185-203.
- ARMSTRONG, Karen, (2006), *Mitlerin Kısa Tarihi*, Çevr.: Dilek ŞENDİL, İstanbul.
- BERNABÉ, Alberto, (2005), "Hurrian Religion", *Encyclopedia of Religion-Thomson Gale*, Volume 6, Second Edition, Lindsay Jones, Editor in Chief, Detroit, 4229-4233.
- BURKERT, Walter, (2012), *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, Çevr.: Mehmet Fatih YAVUZ, İstanbul.
- DALLEY, Stephanie, (2000), *Myths from Mesopotamia. Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others*, New York.
- ERHAT, Azra, (1993), *Mitoloji Sözlüğü*, Beşinci Basım, İstanbul.
- EYUBOĞLU, Sabahattin – ERHAT, Azra, (1991), *Hesiodos. Eseri ve Kaynakları*, Ankara.
- FRYMER-KENSKY, Tikva, (1977), "The Atrahasis Epic and Significance. For Our Understanding of Genesis 1-9", *The Biblical Archeologist*, December 1977, 147-55.

- GRAYSON, A. K. (1969), "Atrahasis-Additional Texts", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Edited by James B. Pritchard, Princeton-New Jersey, 512-514.
- GÜTERBOCK, Hans Güstav, (1945), *Kumarbi Efsanesi*, Çevr.: Sedat ALP, Ankara.
- HAAS, Volkert, (2006), *Die hethitische Literatur. Texte, Stilistik, Motive*, Berlin-New York.
- HOFFNER, Harry A., (1998), *Hittite Myths*, Second Edition, Atlanta.
- KARAUĞUZ, Güngör, (2001), *Hitit Mitolojisi*, Konya.
- KOŠAK, S. – MÜLLER, G. G. W., <http://www.hethport.uni-wuerzburg.de/CTH/>.
- KRAMER, Samuel Noah, (1969), "The Deluge", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Edited by James B. Pritchard, Princeton-New Jersey, 42-44.
- KRAMER, Samuel Noah, (2000), *Sümerlilerin Kurnaz Tanrısı Enki*, Çevr.: Hamide Koyukan, İstanbul.
- LAMBERT, W. G. – MILLARD, A. R., (1969), *Atra-ḥasīs. The Babylonian Story of the Flood*, Oxford.
- LEICK, Gwendolyn, (2003), *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, London-New York.
- LÆSSØE, Jørgen, (1956), "The Atrahasis Epic, A Babylonian History of Mankind", *Bibliotheca Orientalis* 13, 90–102.
- MCCALL, Henrietta, (2011), *Mezopotamya Mitleri*, Çevr.: Bircan Baykara, Ankara.
- MILLER, Jared, L. , (2005), "A Join to the Hittite Atramhasi Myth (KUB 8.63+1718/u)", *NABU* 1, 10.
- OTTEN, Heinrich, (1955), *Keilschrifturkunden aus Boghazköi XXXVI*, Berlin.
- OTTEN, Heinrich – SIEGELOVÁ, Jana, (1970), "Die hethitischen Gulš-Gottheiten und die Erschaffung der Menschen", *AfO* 23, 32-38.
- PENGLASE, Charles, (2005), *Greek Myths and Mesopotamia. Parallels and Influence in the Homeric Hymns and Hesiod*, London-New York.
- POLVANI A. M., (2003), "Hittite Fragments on the Atrahāsīs Myth", *Semitic and Assyriological Studies Presented to Pelio Fronzaroli by Pupils and Colleagues, (Fs. Fronzaroli)*, Wiesbaden, 532-539.
- ROMAN, Luke – ROMAN, Monica, (2010), *Encyclopedia of Greek and Roman Mythology*, New York.

- SIEGELOVÁ, Jana, (1970) "Ein hethitisches Fragment des Atra-Hasīs-Epos", *Ar Or* 38, 135-139.
- SPEISER, E. A., (1969a), "Creation of Man by the Mother Goddess", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Edited by James B. Pritchard, Princeton-New Jersey, 99-100.
- SPEISER, E. A., (1969b), "Atrahasis", *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, Edited by James B. Pritchard, Princeton-New Jersey, 104-106.
- TIGGAY, Jeffrey H., (2002), *The Evolution of the Gilgamesh Epic*, Wauconda.
- WILHELM, Gernot, (1989), *The Hurrians*, Warminster.